

**TEATR SAN'ATINING RIVOJLANISH TARIXI HAMDA TEATR
SAN'ATINING MAMLAKATIMIZDA TUTGAN O'RNI.**

Lizaxon Urazmbetova Tospolatovna

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Nukus filiali "Rejissyorlik san'ati" kafedrasi mudiri.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inson ma'naviy olamini yuksaltirishda, ong va tafakkurini teranlashtirishda teatr san'atining o'rni beqiyosligi san'atning odamlarni ezgulikka chorlashi, yaxshilikka undashi, eng go'zal his-tuyg'ularni in'om etishi hamda teatr shunchaki oddiy tomoshaxona emas, balki tarbiya, madaniyat, ma'naviyat va ma'rifat maskanligi va teatr san'atining rivojlanish tarixi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Teatr, san'ati, voqea-hodisalar, dramaturgiya, dramatik xatti-harakatlar, sahna, asar, pyesa, rejissyor.

Teatr deganda, avvalambor san'atning kattakon bir turini tushunamiz. Shu bilan birga teatr – bu tomosha – spektaklning o'zi; tomosha ko'rsatiladigan joy, spektakl qo'yiladigan bino hamdir. Hech bir san'at teatr o'rnini bosolmaydi. Chunki teatrdagi tomoshabin bir to'p iste'dodli kishilar bilan birvarakayiga jonli muloqotda bo'ladi. Sahna asarining ta'siri juda kuchli. Sababi nimada? Teatr san'ati hayotni, voqea-hodisalarni, turli kurashlar va ziddiyatlarni, ichki kechinmalarni dramatik xatti-harakatlarda, aktyor ijrosi orqali aks ettiradi. Bunda yozuvchi tomonidan yozilgan pyesa yoki librettoga tayaniladi. Pyesani rejissyor sahnalashtiradi: rollarni aktyorlarga taqsimlab beradi, ular bilan mashqlar o'tkazadi, rassom, libos tikuvchi, nur sozlovchi, musiqa tanlovchi (yoki kompozitor) va boshqalar bilan ish olib boradi. Pirovardida ko'pchilik bo'lib tayyorlangan sahna asari tomoshabinga ko'rsatiladi. Aktyorlar sahnada yuz berayotgan voqealarga berilib, har xil fe'l-atvorli kishilarning qiyofalarini gavdalantiradilar, tomoshabinlarni sezib tursalar ham, sezmaslikka olib o'ynaydilar. Sahnada hayot, voqelik birmuncha bo'rttirib aks ettiriladi. Teatr san'atining turlari ko'p. Bular – drama teatri, opera, balet, musiqali drama, musiqali komediya, operetta, yosh tomoshabinlar teatri, qo'g'irchoq teatri, radio teatr, televizion teatr, estrada teatri, maydon teatri. Teatr asarlarining janrlarini aytmaysizmi? Asosiylari: drama, tragediya, komediya. Ammo teatr yo'nalishi, turiga bog'liq holda ular ko'payib ketadi. Chunonchi, fars, buffonada, tragikomediya, xronika, myuzikl, tarixiy drama, ertak-pyesa, folklor-etnografik tomosha, sahnaviy hazil kabi janrlar bor. Teatr juda qadim zamonlarda paydo bo'lgan. Ibtidoiy jamiyatdagi mehnat va dunyoqarashlar bilan bog'liq marosimlar va o'yinlardayoq teatrning boshqa bir qiyofani gavdalantirish, taqlid qilish, niqob, «ezgu» va «yovuz» kuchlarning o'zaro tortishuvini ko'rsatish, dialog kabi unsurlari paydo bo'lib, mukammallashib borgan. Teatrning sof tomosha

shaklida ko‘rinishi dastlab qadimgi Sharqda yuz bergan. Hindiston, O‘rta Osiyo, Xitoy, Indoneziya, Yaponiya, Koreya, Birma, Vyetnamda teatr tomoshalarining xilma-xil shakllari yaratilgan. Teatr miloddan avvalgi 5-asrda Yunonistonda paydo bo‘lgan. Yunon teatri davlat tomonidan uyushtiriladigan bayramlarda ko‘rsatilgan. Shundan boshlab teatr san‘ati juda katta taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Dramaturgiya, aktyor ijrochiligi rivojlanib borgan. Rejissyorlik paydo bo‘lgan. Usti ochiq maydon teatrlari o‘rnini usti yopiq teatr binolari egallagan. Sahnaning ko‘rinishi, texnikasi o‘zgarib borgan. Ijrochilik, sahnalashtirish uslublari yangilanib turgan. O‘zbek teatri ham uzoq tarixga ega bo‘lib, uning dastlabki ko‘rinishlari ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi. Miloddan avvalgi 7 – 6-asrlarda ajdodlarimiz zardushtiylik (otashparastlik) bilan bog‘liq holda o‘ziga xos teatr yaratganlar. Miloddan avvalgi 5-asrda Oyxonim, Shahri G‘ulg‘ula, Nusay shaharlarida yunon shaklidagi maxsus teatr binolari qurilgan va ularda qadimgi yunon dramaturgi Yevripid tragediyalari o‘ynalgan. Kushon davlatida Buddha dini bilan bog‘liq bo‘lgan turli teatrlashgan tomoshalar rasm bo‘lgan. Mahalliy teatr, ayniqsa, 5 – 7-asrlarda yaxshi rivojlangan. Yurtimizdan chiqqan cholg‘uchilar, o‘yinchilar, raqqosalar, xonandalar Buyuk Ipak yo‘li orqali qo‘shni yurtlarga safar qiladilar. Xitoy yilnomalarining ko‘rsatishicha, san‘atkorlarimiz shahanshoh saroyida mustahkam o‘rnashadilar. Teatr san‘ati, bir muncha boshqa shakllarda bo‘lsa-da, musulmonlik davrida ham yashab kelgan. Xususan, 9–12 hamda 14–15-asrlarda Movarounnahr, Xorazm va Farg‘ona o‘lkalarida san‘at, shu jumladan teatr san‘ati o‘ziga xos shakllarda taraqqiy etdi. Qissaxonlar, voizlar, maddohlarning ma‘rakalari, masxara, taqlidchi, zariflarning chiqishlari aholi madaniy hayotida muhim o‘rin tutgan. Ayniqsa, Amir Temur, Temuriylar davrida tomosha san‘atlari, har xil bayramlar keng rasm bo‘lgan. Teatrning uch turi yaxshi shakllangan: hikoya teatri (qissaxonlik, voizlik, maddohlik); kulgu teatri (masxara, taqlid, zarofat); qo‘g‘irchoq teatri (chodir jamol, chodir xayol, fonus xayol). Samarqand, Shahrisabz va Hirotda o‘tkazilgan bayramlarda qadimiy niqoblar bilan o‘ynaladigan tomoshalar ham tiklangan. 16-asrdan Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonliklari vujudga kelgach, tomosha san‘atida ham o‘zgarishlar yuz berdi. Bir-biridan farq qiluvchi Buxoro masxarabozligi, Xorazm masxarabozligi, Farg‘ona qiziqchiligi maydonga keldi. Fanda bular an‘anaviy o‘zbek teatri, deb nom olgan. An‘anaviy teatrning shakllari, namunalari butun 20-asr davomida yashab, bizning davrimizgacha yetib kelgan. Shu kunlarda ham o‘z uyushmalariga ega bo‘lgan yohud yakka holda ijod qiluvchi bir qator iste‘dodli qiziqchilar bo‘lib, ular ma‘lum darajada qadimgi teatr an‘analarini davom ettirib kelmoqdalar. 20-asr boshidan jadidlar yangi o‘zbek teatrini yaratish harakatiga tushdilar. Natijada 1914-yilda Samarqand va Toshkentda Mahmudxo‘ja Behbudiyning «Padarkush» nomli dramasini sahnalashtirish bilan ish boshlagan yangi teatrlar maydonga keldi. Hamza nomi berilgan hozirgi O‘zbek davlat akademik teatri «Turon» teatri negizida maydonga kelgan. Keyinroq O‘zbek musiqali teatri (1929), Navoiy nomidagi O‘zbek davlat katta

akademik opera va balet teatri (1939), Muqimiy nomidagi O‘zbek davlat musiqali drama va komediya teatri (1939), 20–30-yillarda viloyat teatrlari, Qo‘qon va Kattaqo‘rg‘on shahar teatrlari tashkil topdi. Toshkentda Abdulla Qahhor nomida satira teatri bor. Qisqasi, hozir (1998) jonajon mamlakatimizda 36 ta teatr, teatr studiyasi, 40 dan ziyod xalq teatri ishlab turibdi. Davlat teatrlarida to‘rt mingdan ortiq malakali san’atkorlar ishlaydi. Bolalar xizmat qiluvchi maxsus teatrlar ham bor. Agar siz sevimli qahramonlaringizni ko‘rishni, ular bilan birga har xil ajoyibotlarni boshdan kechirishni istasangiz, Toshkentda 1928 – 29 yillarda tashkil topgan, hamon ishlab kelayotgan, ikki til (rus va o‘zbek)da ijod qilayotgan Yosh tomoshabinlar teatrlariga boring. Hozir Abror Hidoyatov nomi bilan yuritiluvchi Toshkent drama teatri (1976-yilda tashkil topgan) o‘spirinlar va yoshlarga xizmat qiladi. Andijonda esa Abbos Bakirov nomidagi viloyat yoshlar va bolalar teatri ishlab turibdi. Toshkent Respublika davlat qo‘g‘irchoq teatri (1939), Andijon, Buxoro, Samarqand, Xiva, Farg‘ona, Namangan, Qarshi shaharlarida ham qo‘g‘irchoq teatrlari faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-yanvardagi “2018-2022-yillarda davlat teatrlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va ularning faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida”gi qarori teatr san’ati sohasidagi tomosha va konsert dasturlarini yaratishda, xalqimiz, ayniqsa, yoshlar qalbida ona Vatanga muhabbat, umumbashariy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashga munosib sahna asarlari, tomoshalar va konsert dasturlari bilan hissa qo‘shib borish, teatr va tomosha san’atini keng targ‘ib etish maqsadida xorijiy muassasalar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlikni amalga oshirish kabi bir qancha ustuvor vazifalarni belgilab berdi. Bu vazifalarni amalga oshirish jarayonida teatr-tomosha muassasalariga zamonaviy axborot texnologiyalari, internet va elektron ishlash tajribasiga ega zamonaviy menejerlarni jalb etishga, ijodiy kechalar, ekskursiyalar, teatr tarixiga oid qog‘oz va video ko‘rinishidagi xabarlar, tomoshabinlar ishtirokida so‘rovnomalar tashkil etishga katta e‘tibor qaratilyapti. Repertuarni shakllantirishga, tomoshabinlarni jalb etishga yangicha yondashuv qaror topgan teatrlarda ijodiy barqarorlik mavjud. Bunday muhitda ijodkorning o‘z ishiga bo‘lgan ishonchi va shijoati yana-da oshadi.

Xulosa:

Teatr san’ati tarkibini hosil qiluvchi zanjir mustahkam bo‘lmog‘i lozim. Ana shundagina yaxshi asar asosida, dramaturgiya, rejissura va aktyorlik san’atining namunasi bo‘lgan umirboqiy, beqiyos spektakllar yaratilaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov M. O‘zbek xalq og‘zaki dramasi. Toshkent Fan, 1963[1]
2. Qashqadaryo va Surxonjaryo ekspeditsiyasi materiallari. O‘zFASI fondi, inv. Toshkent 307[2]
3. Qodirov M.X. O‘zbek xalq tomosha san’ati. Toshkent O‘qituvchi. 1981[3]

4. Sayfullaev B, J.Mamatqosimov. Aktyorlik mahorati. Toshkent Fan va texnologiya, 2012[4]
5. Yuldashev.T.I., Ikromov H.I., Muxtarov I.A, M.S.Muxtorova. Teatr va yosh avlod. Toshkent 2012[5]
6. www.yuz.uz[6]

